

דְּרָשׁוֹת

פרשות תזריע - מצרע, תש"פ, מספר 1365

"וְלָקַח לְמִטְהָר שְׁתֵּי צִפְרִים חֵיּוֹת טְהוֹרוֹת"

אפרים חזן

מעניין לראות את המשמעות שמעניק הרש"ר הירש לתפקידן של הציפורים:

האופי הבלתי סוציאלי המסומל על ידי ציפור דרוו, שאינה מקבלת מרות, מתבלט כאן בניגוד של מי שבא לשוב, להיכנס ולהיצמד לחברה האנושית המושתתת על יסודות סוציאליים.

הוא רואה בשחיטת הציפור סמליות לביטול כל פריקת מסגרת, וקבלת העול החברתי במלואו.

דומה שהפרשנויות השונות נותנות מקום לבחון באופן מלא יותר את מקומן של הציפורים בתהליך הטהרה. החזרה המחומשת על המילה ציפור/ציפורים מציבה אותה כסמל משמעותי ביותר, עוד זאת שחיטת הציפור האחת ושילוחה של השנייה רומזים על משמעויות נוספות. ננסה לעמוד על חלק מן ההקשרים והמשמעיים הנלווים הכלולים בשם 'ציפור', כפי שעולה מן הפיוט. כאן המקום לציין את המחלוקת באשר לזיהוי הציפור בפרשתנו. על פי אבן עזרא: "כל עוף יקרא צפור, והנה יקח כל עוף שימצא". לעומתו, הרמב"ן מצמצם את ההגדרה לציפור ותוחם אותה:

והנכון בעיני, ששם צפור כלל לעופות הקטנים המשכימים בבקר לצפצף ולשורר, מלשון ארמית צפרא, וכן "ישב ויצפר" (שו' ז:ג), ישכים בבקר...

בין כך ובין כך בהקשרים הרבים שבהם עולה השם 'ציפור' אנו מחמיצים את מרחב ההקשרים והציוריות הסובבים את הציור. למשל, בשיר הזה של רבי יהודה הלוי:

מְתִי לְהַר הַמּוֹר תִּקְרָא דְרוֹר
קֵן יִמְצָאָה צִפּוֹר שֶׁם וְדְרוֹר
יוֹנִים אֲשֶׁר גָּלוּ מֵרַי יְהוּמו
מְלַעְשׂוֹת אֲבָל לֹא נִחְמו
קוֹלָם כְּקוֹל יַעֲנָה לֹא יִדְמו
לְרֵאוֹת מְגוֹרֵיהֶם כִּי שִׁמְמו
קָרְעוּ לְבוּשֵׁיהֶם גַּם פְּרָמו

הצימוד 'דרור' – דרוו, הבונה את פתיחת השיר בשאלה זועקת, מזמן אל השיר את הפסוקים: "וּקְרָאתֶם דְּרוֹר בְּאֶרֶץ לְכָל יִשְׂרָאֵל" (וי' כה:י), וכן,

"הַשָּׂמֶר בְּנִגַע הַצִּרְעָת לְשֹׁמֵר מְאֹד וְלַעֲשׂוֹת... זְכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֶל-לֵהֲיִךְ לְמַרְיָם בְּדֶרֶךְ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרַיִם" (דב' כד:ח-ט). פסוקים אלו ממרחק הזמן והמקום משקפים היטב את טיבה של הצרעת המתוארת בתורה על גורמיה, פרטיה ודרכי הטהרה המיוחדים לה. וכפי שביטא זאת הרמב"ן:

אם באת ליזהר שלא תלקה בצרעת לא תספר לשון הרע, לשון רש". ולפי דעתי שהיא מצות עשה ממש, כמו "זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ" (שמ' כ:ח)...

המצווה לזכור יום יום את הנעשה למרים ואת הלקח הנלמד מכך, מלמדת כי התורה רואה בעבירות שבין אדם לחברו עבירות חמורות ביותר הפורעות את הסדרים החברתיים ומערערות סדרי עולם, וכנגד זה עונשו של ה' הַצִּרְעָת אֲשֶׁר בּוֹ הַנֶּגַע' הוא: "בְּגִדְיוֹ יִהְיוּ פְרָמִים וְרֵאשׁוֹ יִהְיֶה פְרוּעַ וְעַל שֵׁפָם יַעֲטֶה וְטָמֵא טָמֵא יִקְרָא... טָמֵא הוּא בְּדָד יֵשֵׁב מִחוּץ לַמַּחֲנֶה מוֹשְׁבוֹ" (וי' יג:מה-מו). כעונש על הפגיעה בחברה הוא מורחק ממנה הרחקה מוחלטת. לא די שהוא יושב בדד מחוץ למחנה, אלא הוא מתכנס ומתכסה בבגדיו הפרומים "וְעַל שֵׁפָם יַעֲטֶה"; פיו שחטא בלשון הרע מכוסה אפוא לחלוטין¹. על רקע זה יש להבין את תהליך טהרת המצורע, כמתואר: "וְצִוָּה הַלֵּהָן וְלָקַח לְמִטְהָר שְׁתֵּי צִפְרִים חֵיּוֹת טְהוֹרוֹת וְעָץ אֲרָז וְשֵׁנִי תוֹלַעַת וְאַזְב" (וי' יד:ז) וכו'.

מדרשי חז"ל רבים ובעקבותיהם פרשנים קדומים ומאוחרים ניסו להסביר את משמעות התהליך ואת הסמליות בפרטיו, כך רש"י:

לפי שהנגעים באין על לשון הרע, שהוא מעשה פטפוטי דברים, לפיכך הוזקקו לטהרתו צפרים, שמפטפטין תמיד בצפצוף קול...

* אפרים חזן הוא פרופ' אמריטוס, המחלקה לספרות עם ישראל, אוניברסיטת בר-אילן.
1 וברוח ימי ההסגר נפנה את הקורא לפירוש ראב"ע לעניין זה: "ועל שפם, למעלה מהשפה...יעטה... שלא יזיק ברוח פיו".

יחידות שקילה (פעולים, מפועלים, פעולים, פועלים) נותן אורך נשימה לדובר להוכיח ולשכנע את הנמענת, היא הנשמה.

בזכות יופיו המיוחד זכה שיר זה לעיונים ולניתוחים לא מעטים. אנו נציג את הסתכלותנו בשיר על רקע שירת הקודש הכוללת של ריה"ל שהוצגה בספרנו: "תורת השיר בפיט הספרדי" (ירושלים תשמ"ו).

השיר פותח בפנייה לנשמה. הפתיחה בפנייה קובעת את כיוון השיר כולו, ויש לה השפעה מכרעת על דרך האמירה ועל אופן ההבעה. פנייה פותחת נותנת בידינו, כבר במילים הראשונות, גם הערכה באשר ליחס שבין הדובר לנמען. עצם הפנייה, השאלות התכופות ולשונות הציווי מעמידות את הדובר במעמד של מורה ומטיף, המביא איתו את הניסיון והחוכמה של מורשת הדרות. שתי שאלות הזמן "למתי" ו"הלעד" מדגישות וממחישות עד כמה קצרים חיי האדם, וכי הם חולפים במהירות עצומה. הנה זה עתה הסתופפה הנשמה 'בחיק ילדות', וכבר זו חלפה הלכה לה. השינה ומקום השינה מפתים את האדם להמשיך 'לישון', והדובר בשיר מבקש להעיר את הנשמה, לעוררה ולנערה. זאת הוא עושה בעזרת המצלול הנפלא בצימוד הגזרי- המשולש "דעי כי נעורים כנעורת ננערו", שכן השינה מציינת את השקיעה המוחלטת בגשמיות ובהבלי העולם, וההתעוררות היא החזרה בתשובה ונתינת הדעת לצדדים הרוחניים של תורה ומצוות, ומחשבה על העולם הבא, עולם הנצח.

הדובר נוקט בשירנו עמדה של רב, מורה ומנהיג, אלא שהוא "מגייס" את סגולות השירה כחלק מדרכי השכנוע: הפנייה הישירה אל הנשמה והכינוי המיוחד לה, שיש עימו חיבה ויש עימו תוכחה; השאלות-תמיהות שבאו לשכנע ולשדל את הנפש לתת את דעתה לעורר את ליבה ולחשוב; השימוש המשולש במילים הנרדפות 'ילדות', 'נעורים', 'ימי השחרות', הבא לבטא כי בכל לשון הילדות כבר נעלמה.

לשונות הציווי החוזרות ונשנות: 'דעי', 'קומי', 'צאי', 'ראי', 'והתנערי', 'דאי' ו'היי' בשיר קצר כשירנו, מגבשות את השיר ובונות בו אווירה של אחדות. עלינו לזכור כי צורת הציווי בלשון העברית אין משמעה פקודה וכפייה, ואנו פונים בצורה זו אף בבקשותינו לבורא. האווירה הנוצרת היא של רצון לשכנע ולהשפיע. כך מודגש כיוון השיר מן הדובר, שכבר תיארונו את עמדתו ומעמדו, אל הנמענת – הנפש המופיעה

"גם צפור מצאה בית ודרור קן לה אשר שְׁתָּה אֶפְרָחֶיהָ אֶת מִזְבְּחוֹתֶיךָ ה' צְבָאוֹת מְלִכֵי יָא-לֵהִי" (תה' פד:ד). הצימוד בונה מתוכם כינויים לעם ישראל על ידי השמות 'ציפור' 'דרור', וקושר בין הכינוי לבקשת הגאולה. המשמעויות הנלוות לציפור ולדרור הן חרות וגאולה, כיסופים עזים למקדש, להר המור והזדהות מוחלטת עם עם ישראל. המהלך הזה מתחבר אל המשך השיר ואל הכינוי המוכר יותר 'יונים', וכך הקורא חוזר אל המשמעות הראשונה של ציור היונה וחי מחדש את המטפורה המצטיירת ויוצרת שדה סמנטי שלם: הציפור המבקשת קן, היונים ההומיות אשר קולן כקול היענה המקונן ללא הפוגה. השיר שלפנינו מתקשר לפרשת המצורע בתיאור "קרעו לבושיהם גם פרמו".

הנה כי כן רמזי הציפור ומשמעויותיהם בהקשר הלאומי מציירים את הגלות כצרעת ממארת, והציפור והיונה, המסמלות את כנסת ישראל, מתפללות לגאולה ולרפואה.

למעשה קיימת מעין אנלוגיה בין מצבה של כנסת ישראל המייחלת ונכספת לגאולה לבין מצבו של היחיד המבקש גאולת נפשו. גם היחיד רואה עצמו 'אסיר יצר' ו'עבד תאוה', ומצבו הקשה בא לו מפני חטאיו; עוונותיו הוא המבדיל בינו לבין בוראו. גם שאלת הזמן והקץ המתמשך בענייני הגאולה חוזרת ועולה בשירת הפרט. לא ייפלא אפוא כי גם דימויי הציפור והיונה משתלבים היטב בשירת הפרט, זה השיר שבין אדם לקונו, כפי שנוכל לראות מן השיר המוצג בזה:

יְשָׁנָה בְּחִיק יְלָדוֹת, לְמָתִי תִשְׁכָּבֵי? / דְּעֵי כִי
נְעוּרִים פְּנֵעֶרְתְּ נְנַעְרוּ!
הֲלָעַד יְמֵי הַשְּׁחָרוֹת? קוּמִי צְאִי! / רְאִי מְלֶאכֶי
שִׁיבָה בְּמוֹסַר שְׁחָרוֹ
וְהַתְנַעֲרֵי מִן הַזְּמַן כְּצַפְרִים / אֲשֶׁר מְרַסְסִי לִלְהָ
יִתְנַעֲרוּ
דְּאֵי כְּדָרוֹר לְמִצּוֹא דְרֹדֹר מִמְעַלְךָ / וּמִתּוֹלְדוֹת
מִיָּמִים כְּיָמִים יִסְעָרוּ
הֲיִי אַחֲרֵי מְלֶכֶךְ מְרַדְּפֶת בְּסוֹד / נְשָׁמוֹת אֲשֶׁר אֶל
טוֹב אֶ-דָּנִי נְהָרוּ.

הפיוט המובא בזה הוא רשות ל"נשמת", כלומר הוא נכתב כמעין הקדמה לתפילה "נשמת כל חי". החיבור לייעוד בתפילה ניכר היטב הן בפנייה אל הנשמה בכינוי 'ישנה בחיק ילדות', ובעיקר בהזכרת 'הנשמות' בסיומו של השיר. נמצא השיר נתון במעטפת של סיום מעין הפתיחה. חתימת שמו של הפייטן ניכרת היטב בראשי הבתים, והמשקל, הארוך, בעל ארבע

'מתולדות ימים', כלומר מן הזמן ומהבלי העולם הזה, ואלה סוערים הם וגועשים כסערת ים. המשורר השתמש בצורת הרבים של ים – ימים – והקביל ימים מלשון 'יום' לימים מלשון 'ים'. הלשון החותמת את השיר מורה לנשמה לכוון דרכה לקראת מלכה ואלוהיה יחד עם קהל נשמות הצדיקים השואפות ונוהרות אל טוב ה', ובכך חתימה זו מתחברת אל ציור הדרור הדואה ואל להקת הציפורים המתנערות מן הטל.

חתימה מופלאה זו מושלמת בעזרת השיבוץ המקראי מתוך יר' לא-י-יא: "כִּי פָדָה ה' אֶת יַעֲקֹב וּגְאָלוֹ מִיַּד חֲזַק מִמֶּנּוּ. וּבָאוּ וְרָנְנוּ בְּמָרוֹם צִיּוֹן וְנִהְרָוּ אֶל טוֹב ה'..." כך משלב השיר, שעניינו הגאולה האישית, מעגל מטפורי מעולם הגאולה הלאומית. שילוב זה עולה כבר מן השאלות 'למתי' 'הלעד', שהן שאלות המאפיינות את השירה הלאומית. הוסף לכך את ציור הדרור-החרות, המשותף לשני התחומים ואת ציור הלילה 'אשר מרסיסי לילה יתנערו', שבשירה הלאומית מזוהה עם הגלות, וכן את הרמיזות לפסוקי הגאולה שבמקרא, כגון 'קומי, צאי' (על פי שמ' יב:לא): "קומו צאו מתוך עמי" שעניינו גאולת העם משעבוד מצרים, 'והתנערי על פי יש' נב:ב: "התנערי מעפר קומי שבי ירושלים". אף ציורי 'השינה והיקיצה' משותפים לשירת הפרט ולשירת הגאולה, שבה מציינת השינה את הגלות והיקיצה את הגאולה.

נמצא שיר זה כשירו של היחיד מוסיף על אחדותו המלאה, שבציוריו ובמשחקי הלשון התכופים שבו מעגל מטפורי נוסף, הוא מעגל נופי הגאולה.

בשיר בצורה מוגדרת וברורה. ממנה אנו למדים על הפונה, שמתוך עמידתה של הנפש ניכרת עמידתו של הדובר והיחס ביניהם, שהוא יחס של רב לתלמידו האהוב עליו. יחס זה ניכר גם בדימויים ובמשלים שהמשורר כורך בהם את דבריו כדי לעשותם קרובים אל הלב.

בדרך זו של שידול ושכנוע, של הטפה בלשון רכה ונעימה, יש משיטתו של יהודה הלוי כיוצר והרבה מייחודו. בכלל שיטה זו גם האמצעים האומנותיים, כגון: המצלול המיוחד העולה מן הצימוד הגזרי-המשולש "נעורים כנעורת ננערו" ולזה נוסף הפועל 'והתנערי'. השורש 'נער' מופיע בארבע משמעויות שונות, ובפעם החמישית 'יתנערו'. נמצא הבית השלישי פותח ומסיים באותו פועל, כשהמילה הפותחת היא מטפורה ולשון ציור, והמילה המסיימת באה בלשון פשט בתוך דימוי רחב המסמל את ההתנערות העצמית ואת תפארת העתיד הצפויה מפעולה זו.

ציורי לשון מרתקים בונים את השיר: השינה והיקיצה כמשל למצב רוחני, השינה בחיק הילדות במקום בחיק האם, הנעורים המתנפצים ומתפזרים לכל רוח כנעורת של פשתן, שערות השיבה כמעין שליחים-מלאכים מטיפים מוסר, הציפורים המנערות מעליהן את רסיסי הטל שדבקו בהן בלילה, מעוף הנשמה הבורחת מחטאיה כדרור לקראת 'דרור' ושחרור מן החטא. הצימוד 'דרור' על שתי משמעויותיו מבטא את תהליך ההשתחררות וההתנערות. אך הנה בא הציור הבא, הבנוי גם הוא על משחקי לשון, ומראה כי התהליך לא תם; יש עוד לברוח

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף